

УДК 811.111

С.О.Швачко

професор, доктор філологічних наук,
завідувача кафедрою теорії та практики перекладу
(Сумський державний університет)

Семантичні девіації у числівниковій родині

Семантична девіація числівників та відчислівникових утворень осмислюється на матеріалі їх системно-функціонального буття, еволюції від предметного до квантитативного та спустошеного значення, від повнозначного статусу до службового.

Нумеральні слова (числівники) та їх деривати є **об'єктом** дослідження, **предметом** – їх семантичні девіації на векторі становлення та функціонування. **Мета дослідження** – осмислення еволюції семантичного буття нумеральних слів англійської мови – зумовлює вибір адекватних методів (порівняльного, функціонально-семантичного, трансформаційного) та прийомів аналізу (лінгвістичного спостереження, класифікації, систематизації). **Актуальність** теми дослідження об'єктивується методологічним сьогоденням лінгвістичної науки, фокусуванням уваги на системно-функціональному бутті мовних одиниць, їх детермінації дією інтегративних сил лінгвальних та екстралінгвальних чинників. **Новизна** роботи полягає в тому, що вперше робиться спроба порівняти семантичні тенденції споріднених слів – числівників та відчислівникових конструювань (дериватів), розглядається характер лакунованості? ущербного представлення вихідних сем на еволюційному шляху як числівників, так і їх похідних одиниць. Ідентифікація процесів десубстантивзації та деквантифікації на матеріалі нумеральних слів сприяє адекватному осмисленню системного характеру семантичного та формального буття частинимовних одиниць, з одного боку, та їх функціонування на дискурсивних просторах, з іншого.

"Предметний" етап числівників логічно був ініціальним у їх становленні. Просторово-темпоральні ознаки притаманні усім предметам і явищам навколишнього світу, деякі з них (предмети) є еталонами лічби та виміру [1: 29-35]. Номінації кількості походять від назв предметів. "Сплески" предметності фіксуються у лексикографічних джерелах. У корпусі [2] зареєстровано 820 іменників із семою кількості, із них: 93 слова міри та ваги (1), 89 лічильних слів (2), 143 димензуратива (3), 143 контейнера аморфних речей (4), 143 номінації партитивних величин (5), 119 позначень групових множин (6), 33 темпоральних іменника (7), 65 номінацій сукцесивності (8). Наприклад, англ. *pound, dram* (1), *dozen, score, pair* (2), *length, area, depth* (3), *bowl, barrel, sack* (4), *bite, sip, gulp, share* (5), *audience, crew* (6), *lifetime, span, month* (7), *December, Friday, today* (8). Серед квантитативних іменників виокремлюються паралелі типу *dozen, score, pair*, які не витісняють числівників із ужитку, але підсилюють тезу про їх предметне минуле. Пор.: укр. *пара, дюжина, десяток*, або рос. *душа, шук, голова, место*. У словосполученнях типу англ. *three dozen eggs, three score years* числівники та лічильні слова разом номінують кількість феноменів, що рахуються. При цьому *three dozen* та *three score* виконують нумеративну функцію, вказують на відношення між множниками, а разом (*three dozen, three score*) – реалізують квантитативну функцію стосовно слів *eggs, years*. Лічильне слово *dozen* своєю формою *dozenth* нагадує про епідигматичну близькість до порядкових числівників. Класифікатори на позначення величин та множин в англійській мові мають іменниковий характер. Пор.: англ. *a school of fish, a pride of lions, a trip of goats, a parcel of children, a colony of bees, a flock of sheep, a piece of news, a lump of sugar, a cake of soap, a bar of chocolate, a chunk of wood*. Аналіз найменувань кількісних ознак свідчить про дієвість експлікаторського принципу у парадигмі конкретизаторів про походження метазнаків, термінів від одиниць простішого рангу побутової семантики.

Слова міри та ваги посідають чинне місце серед дименціональних одиниць у лексико-семантичному полі кількості. "Предметний" етап цих слів не є ілюзорним, розсіяним, схованим віками, на відміну від числівників. Формальна сторона ілюструє когнітивну пам'ять про їх становлення. Пор.: англ. *foot, ell, inch, gallon, ton, acre, etc* [3: 78-103].

На фразеологічних просторах нумеральні словосполучення семантизують приблизну та невизначену кількість. Числова картина при цьому розсіюється, залишаються тільки її "сплески", відлуння на фоні нового синкретичного буття. Наприклад, англ. *I perceive, said Jolyon that you are trying to kill two birds with one stone* (J.Galsworthy). *He wanted to say a thousand things and kissed her* (J.Lindsay). *Ten to one, they smuggled him on board a ship* (A.Christie). Рос. *В сто сорок солнц закат пылал* (В.Маяковский). Укр. *Правду люди кажуть, що прийдуть сім баб та й скажуть сім хвороб* (І.Кочерга). Часткова десемантизація числівників у фразеологічних словосполученнях

обумовлює появу семи "багато" або "мало", низки стилістичних засобів (антитези, гіперболи, літоти). Пор.: англ. *one in a hundred, one to thousand, a stitch in time saves nine, two heads are better than one*. Повна десемантизація числівників призводить до номінації якісних однак, наприклад: англ.: *dressed up to the nines, nine worthies, a cat of nine lives*. Об'єктивацією деквантифікації числівників слугує їх заміщення або пропуск. Пор.: англ. *two make two(both) ends meet, saying and doing are two (different) things, as like as (two) peas, as drunk as (seven) lords*. Повернення до предметності відлунюється у номінаціях типу англ. *the old thirteen* "старий державний стяг США", *long nine* "дешева сигара", *two bits* "монета 25 центів", *three quarter* "портрет". Предметний "сплеск" прослідковується також у фразах англ. *the seven sisters, the seven wonders, seven deadly sins, seven leagued boots*. При цьому деякі фразеологічні одиниці можуть позначати і точність. Пор.: англ. *two negatives make an affirmative, four corners of the world, two by two*.

"Семантичної пустоти" набувають числівники як орнаментальні одиниці, актуалізатори ритму та ритми, що спостерігаються у лічилках, дитячих віршиках та скоромовках. Пор.:

англ.

*One potato, two potatoes,
Three potatoes, four,
Five potatoes, six potatoes,
Seven potatoes more.*

*One, two, three,
sparrows in a tree.
Four, five, six
Tiny little sticks.
Seven, eight, nine
This nest is mine.*

рос.

*Плыл по берегу пескарик,
Потерял воздушный шарик,
Помоги его найти,
Посчитай до десяти.*

*Раз, два, три, четыре,
Пять, шесть, семь,
Восемь, девять, десять,
выплывает белый месяц.*

"Пусті" числівники витісняються іншими словами, які оберігають римовану поверхневу структуру тексту. Пор.: англ. *one, two, three, four, five, Once I caught a fish alive; Intery, wintery, coterie, corn, Apple seed and briar thorn*. Замінники використовуються і за межами англомовного дискурсу. Квазі-слова *hickory, dickory, dick* (дитяча пісенька) корелюють із кельтськими одиницями *hevera '8', devera '9', dick '10'*, які вживалися у субмові пастухів Камбрії. Орнаментальні числівники заповнюють лакуни поверхневих структур, є фаворитами фразеологічних одиниць. Пор.: англ. *as cross as (two) dogs over a (one) bone; as like as (two) peas*. Пропуск числових конститuentів *two, one* не змінює квалітативного характеру словосполучення. Універсальною для квантитативних одиниць (КО) є тенденція до десемантизації, збагачення квалітативними, предметними та нульовими семами. Виразниками квантитативних значень можуть бути лексеми, позбавлені одноіменних сем. Пор.: рос. *денег куры не клюют (много денег), куда деваться от княжон (слишком много невест)*.

Слід зазначити, що кількісні значення числівників вивірюються у символічних позначеннях: 4 "символ порядку", 7 "символ достатку", 100 "символ повноти", 13 "символ нещастя". Аксиологічний аспект притаманний порядковим ад'єктивам типу: англ. *first, second, third*, укр. *перший, другий, третій*. Наприклад: англ. *first teeth* "молочні зуби", *second teeth* "постійні зуби", *third teeth* "вставні зуби", *second to none* "неперевіршений", *second thoughts* "подальші роздуми"; укр. *третій лишній, сьома вода на киселі*; рос. *играть первую скрипку, третьего не дано* [1].

Метафори та інші тропеїчні засоби із КО вказують на інтенції адресанта, вербалізують його прагматичний простір. В гумористичних ситуаціях, анекдотах КО створюють ефект лінгвістичної гри. Пор.:

англ. *Teacher: If we take three from seven, what difference does it make?
Pupil: That is what I say.*

рос. - *Алло, гостиница? Соедините меня с женой.
- Какой номер?
- Я вам что – турок, чтобы их нумеровать?! (номер жєны вместо номера комнаты).*

або: - *Сколько стоит это кольцо?
- Десять тысяч.
- Черт, а это?
- Два черта.*

Числівники, з одного боку, слова міри і ваги, з іншого, мають багато спільного стосовно їх семантичної еволюції та функціонування. Термінологізація КО позначена втратою предметної семантики, збагаченням КО семами точної квантифікації. За межами терміносистеми та на фразеологічному просторі КО утворюють бінарну опозицію на позначення полярних понять "багато", "мало". Детермінуючими факторами при цьому слугують текстові та дискурсивні чинники. У семантичній еволюції КО повторюють свій цикл становлення: реверсуються значення предметності, квалітативності та синкретичності. Вектор стандарт → експресія у домені КО є рушійною наскрізною силою, що розвиває етимологічні витоки зазначених слів, генерує семантизацію предметності, квалітативності, верифікує універсальний характер кількісних слів – їх полівекторність та поліфункціональність [1; 3]. Предметні "сплески" числівників проявляються у їх витоках, у паралельних формах, у сполучуваності з дискретними номінаціями, на векторах словотворення.

Структурно-семантичне буття денумерального слова *only* "розповідає" про мовні феномени - багатоаспектні та скриті. За епідигматичними витоками *only* – вторинне конструювання, секундарне відчислівникове утворення від (*one* - + - *like*), що компресувалось у композиту. Слово *only* утворилось шляхом словоскладення, зазнало семантичної девіації. У слов'янських мовах лексема *один* є стягненою формою на позначення "тільки *один*". Сема "один" відлунюється в ад'єктивах "єдиний, виключний". Пор. англ. *an only child, the only example, my one and only chance*. В останньому прикладі значення одиничності омовлюється словами *one* та *only* з тією різницею, що *one* семантизує "один", а слово *only*, зберігаючи цю сему, адитивно актуалізує значення виключності, ексклюзивності (випадок дії плеоназму). Лексема *only* (*adjective*) є дериватом числівника *one*, утвореного шляхом основоскладання, в якому друга основа перетворилася у суфікс – *ly* по аналогії з словами англ. *friendlike* → *friendly* (*N* → *Adj*), *neighbour* → *neighbourly* (*N* → *Adj*). Числівникова основа є вихідною для денумеративів. Пор. англ. *four* → *fourth*, *five* → *fifth*, *one* → *only*. Похідні одиниці зазнають десемантизації. Вихідна нумеральна основа у вторинних (секундарних) утворюваннях змінюється формально та модифікується семантично. Так, англ. *fourth* вказує на порядок, *only* - на виключність. Прикметник *alone* реалізує квалітативне значення частково. Сема "один" тільки відлунюється у похідному слові. Пор.: англ. *alone* (*Adj*) – *isolated from others* (1), *lacking companions* (2), *exclusive of anyone /anything* (3), *distinctive without being equal* (4). Наприклад: *She lives alone. My wife and I like to spend time alone together away from kids. It was scary being all alone in a strange city. I cried like a child because I felt so alone. The case will cost thousands of pounds in legal fees alone*. До статусу *Adjective* тяжіє *alone* у фразях *Go it alone* "Жити самостійно", *Leave somebody /something alone* "Не турбувати", "Не брати в голову", *Leave well alone* "Нічого не міняти", *To stand alone* "Бути самостійним".

Only (*Adj*) є вихідною одиницею конверсивної пари: *Only* (*Adj*) → *Only* (*Adv*). *Only* (*Adv*) є секундарним утворенням по відношенню до *only* (*Adj*). *Only* (*Adv*) уточнює, інтенсифікує ознаку предметів, дій або ознак. Наприклад, англ. *We have only three books to read. He was only pleased to do that. She was only glad to go there. He was left to raise their two children alone* - фокусується увага на точній квантифікації, на інтенсифікації стану людини та ознаці дії. Семантична девіація лексеми *only* є очевидною із сполучуваності з корелюючими словами. Її омонімічність знімається частиномовною віднесеністю до ад'єктивних або адвербіальних одиниць. Сукцесивність семантичної деривації закінчується "вивітрянням", деквантифікацією, появою службових одиниць типу *if only* "якби, при умові". Службовий характер цього слова об'єктивується можливістю його пропуску у фразі *When (only)*. Очевидним тут є його новий статус сполучника.

Денумератив *only* зазнав впливу гіпостазу, переходу від однієї частини в іншу: *Num* → *Adj*; *Adj* → *Adv*; *Adv* → *Particle*. Наприклад, *But both Captain Nickolas and Strickland were bound East, and it chanced that the only opportunities for signing were the ships sailing West* (S. Maugham). *The only aristocratic trait they could find in her character was a habit of drinking Madeire* (J. Galsworthy). *He makes good resolutions; only he never keeps them* (A. Christie).

Основи числівників у словотвірній парадигмі проходять девіацію від позначеного морфемою числа до квалітативних оцінок та спустошеної семи нумеральності. Семантична девіація числівників проявляється на векторах епідигматики, на просторах денумерального конструювання у послідовності: ад'єктиви → прислівники → службові слова. Подібна тенденція прослідковується також в денумеративі *alone*, похідна одиниця від словосполучення *all but one*. *Alone* (*Adj*) як композитне слово вказує на означення та предикатив. *Alone* (*Adv*) як конверсійне слово (*Adj* → *Adv*) тяжіє до позначень ознак процесів, дій. Пор.: англ. *to stand alone, to go out alone*. У конструкціях типу англ. *He alone can do it; Let the thing alone* лексема *alone* не реалізує числівникове значення, а корелює із маркерами ексклюзивності, винятковості, семантизує

значення відчуженості, спустошеного числа та інтенсифікації. Як частка або інтенсифікатор *alone* виокремлює референт та може замінюватися іншими словами. Пор.: *Julie alone knew the truth:: It was Julie who knew the truth. He could only dance:: What he could do was dancing.*

Таким чином, у своєму діячоронічному бутті числівники проходять етапи від предметності до квантитативності, виступають маркерами розмитої нумеральності та спустошеності. Пор.: частиномовний перебіг одиниць квалітативної представленості. Пор.: англ. *Dear students, my dears, don't dear me, stop dearing like that, Oh, dear me!*

Сполучникову долю зазнає також денумератив *once*. Наприклад, *The judge will soon delivered his verdict when (once) he examines the evidence.*

Серед денумеративів виокремлюється прийменник *between*, що походить від числівника *two*. Це службове слово підвладне також семантичній девіації, спустошеності вихідної семи. Пор.: англ. *Between me, you and postpole.* Тенденція до девіації, нівелювання семи числа прослідковується також у нім. *zwischen*.

Таким чином, семантична девіація числівників та відчислівникових утворень осмислюється на матеріалі їх системно-функціонального буття, еволюції від предметного до квантитативного та спустошеного значення, від повнозначного статусу до службового.

ЛІТЕРАТУРА

1. С.О.Швачко Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти – Навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 128 с.
2. The Advanced Learner's Dictionary of Current English by A.S.Hornby, E.V.Gatenby, H.Wakefield – London: Oxford University Press. – 1958. – 1527 p.
3. С.О.Швачко Слова міри і ваги: лінгвокогнітивні аспекти. – Монографія. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – 132 с.

" ____ " _____ 2010 р.

С.А.Швачко

Семантические девиации в семье числительных

В статье исследуется вопрос семантической девиации числительных и их производных - денумеративов. Внимание фокусируется на их системно-функциональном бытии, идентификации семантических сдвигов от предметного к количественному, качественному и опустошенному значению, от статуса полизначенных слов к служебным

S.Shvachko

Semantic deviation of the numeric words

The article deals with the English numerals and their derivatives in terms of their semantic deviations.

The complex of systematic and functional analysis verifies common tendencies of evolution: from substance to quantity and then to quality and empty meanings, from informative words to auxiliaries.